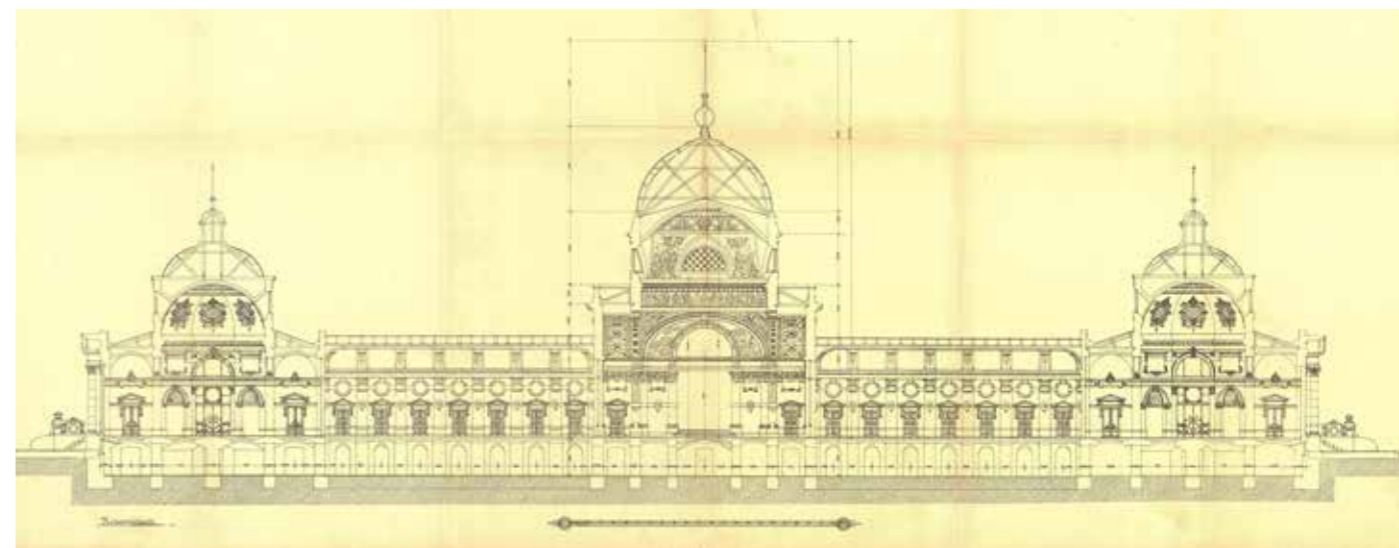
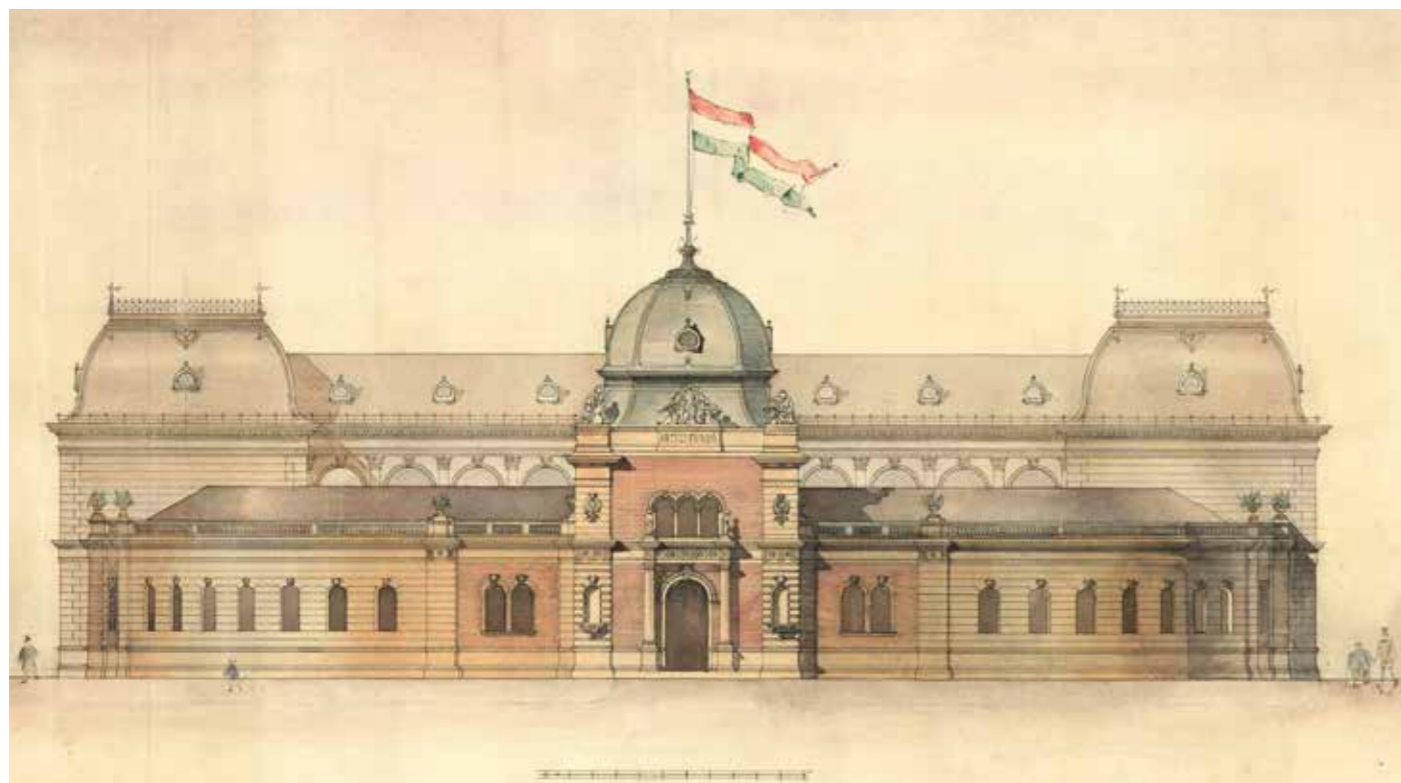

Fent a Nádor fürdő hátsó homlokzata Czigler 1884-ben készült tervén (MNL-OL); lent a városligeti artézi fürdő egyik tervváltozata az 1890-es évekből (BFL)

csarnok. Ennél a tervnél is számoltak a kiállítási pavilon megtartásával, illetve a régi fürdőépületnek is új funkciót terveztek: gépházként szolgálhatta volna az újat.⁷⁶⁷ Ugyanebben az évben Cziglernek konkurenciája is akadt: egy vállalkozó bérbe akarta venni a területet, hogy világfürdőt emelhessen rajta. Annyi volt a kérése, hogy más tervezőkkel ne tárgyaljon a főváros.⁷⁶⁸

Arra a kérdésre, hogy miért húzódott ilyen sokáig a tervezési folyamat, az anyagiak jelentik a választ. 1897. július 21-én a *Pesti Napló* közölte, hogy a fürdőépítés költségei forintban 730 000-re rúgnak.⁷⁶⁹ Egy 1897. július 31-én megjelent cikkből ugyanakkor kiderült, Czigler számára a tanács azt a kikötést adta, hogy a költségek nem léphetik át a 630 000-et.⁷⁷⁰ Az 1898 tavaszáról származó tervezet megvalósítására nagyjából 1 300 000-es kiadást szántak.⁷⁷¹ Szeptemberben a beadott tervek egyikét a főváros azzal a feltétellel akarta elfogadni, hogy az építész az 1 600 000-es költségvetést redukálni tudja.

A városligeti artézi fürdő egyik tervváltozata az 1900-as évek elejéről (BFL)

A MEGVALÓSÍTÁS (1905–1913)

1900 után is több alkalommal napirendre került a fürdő ügye. Az 1903-as, elfogadott tervekről a *Budapesti Hírlap* azt írta, hogy azokat Czigler „*vele egyivású segítőtársa*”, Dvořák Ede közreműködésével készítette.⁷⁷² Terveihez utazások során gyűjtött tapasztalatokat, hiszen Európa fontosabb fürdőit felkereste.⁷⁷³ Czigler tevékenységének megítélése azonban a századelőn, a műveit és személyét ért kritikák miatt ambivalenssé vált, felmerült az a gondolat is, hogy a fürdő terveit mégis pályázat útján kellene beszerezni. Kasics Péter törvényhatósági bizottsági tag megfellebbezte megbízását a belügyminiszternél, aki a pályázatkiírás gondolata mellé állt.⁷⁷⁴ Erre végül mégsem került sor, s Cziglert további tervmódosításokkal bízták meg. Az 1904-es tervek költségvetése 2 208 684 koronát tett ki.⁷⁷⁵

A pályázati kiírás mellőzésének hátterében valószínűleg Czigler remek üzleti fogása állhatott. Ő ugyanis már 1895-ben úgy nyilatkozott, hogy ha az artézi fürdő kivitelezésével megbízzák, csak az elfogadott tervekért kér díjazást. Ha nem, akkor az előkészítő munkákat, tanulmányokat és terveket ki kell fizetnie a fővárosnak. Ez 1903-ra 91 000 koronát meghaladó összeget, az építész halálának évére pedig több mint 100 ezret jelentett volna.⁷⁷⁶

Czigler 1905-ben bekövetkezett halála után az örökösök, özv. Kiss Gyuláné Czigler Paula, valamint Clair Ignácné Czigler Ella intézkedtek arról, hogy az építész végakarata szerint, a fürdő tervezése állandó munkatársára, Dvořák Edére szálljon. Ő ugyanis a „*terveknek nemcsak minden egyes részletét tökéletesen ismeri, de azok elkészítésében Czigler Győző urnak segédkezett*”, s a mester „*azon szellemét, ideáit is felfogta, melyek a szóbanforgó építkezési műben is nyilvánulnak*”.⁷⁷⁷ Dvořák 1883 óta dolgozott Cziglernek, tehát már az 1884-es, első tervváltozatok elkészítésénél is közreműködött. Kissné és Clairné számára különös fontossággal bírt megbízása, hiszen Czigler iránti tiszteletből nem tartott igényt honoráriumra, hanem annak összegét az elhunyt hozzátartozóinak ajánlotta fel. Ezt a gesztust egy fennmaradt átvételi elismervény tanúsítja, amely 1911. október 6-án kelt, és az örökösök részéről átvett, szerződésileg előírt 21 120 korona tiszteletdíjról szól.⁷⁷⁸ Czigler családtagjai azt is kiderítették, hogy Dvořák a feladat elvégzéséhez Gerster Kálmánnal, elhunyt főnöke egykori évfolyamtársával kívánt társulni. Elképzelhető, hogy a társulás inkább névleges volt, s a közgyűlés által alig ismert, korábban csupán beosztottként tevékenykedő Dvořák iránti bizalmat szolgálta. Gerster ugyanis ekkor már számos nagy-

A Széchenyi fürdő 1913-ban (Erdélyi Mór felvétele, Fortepan/BFL)

Férfi termál gőzfürdő 1913-ban (Erdélyi Mór felvétele, FSZEK Bp. Gy.)

beruházásban részt vevő építőművész volt, jó referenciával, Dvořák pedig „csak” Czigler irodájának vezető tervezője. Társulásuk sem keltett egyöntetű bizalmat. A *Népszava* hasábjain élénken kifogásolták, hogy egy ilyen volumenű feladat örökíthető legyen, és pályázat kiírását tartották volna helyénvalónak.⁷⁷⁹ Dr. Baracs Marcell a fővárosi közgyűlésen aggályát fejezte ki, hiszen Dvořák addig asszisztensi szerepkört töltött be egy jó építész mellett, s ez nem azt jelenti, hogy ő maga is megfelel egy ilyen komoly feladatra. Thék Endre és Alpár Ignác Dvořák védelmére kelt. Alpár azzal érvelt, hogy Dvořák és Gerster e kérdésben Cziglernek „komoly tanácsadói voltak, a kik a különböző bizottságokban vele együtt dolgoztak”, s így „bizonyára olyan anyagot szolgáltatnak Cziglernek kezére, a mely anyagból csakis jó és egészséges terv kerülhetett ki”. Érveit végül élénk helyeslés és elfogadás követte.⁷⁸⁰ A kor nemzeti érzületét jól mutatja az, hogy a döntés mellett egyébként kiálló Sümegi Vilmos elvárhatónak tartotta, hogy a megbízott tervezők névben is magyarok legyenek, tehát mind Dvořák, mind Gerster magyarosítsák nevüket.⁷⁸¹ Erre sosem került sor.

A két építésznek a mérnöki hivatal kérésére változtatnia kellett az elhelyezkedésén, s az épület homlokzati képén. Mint azt a *Fővárosi Közlönyben* is olvashatjuk, az elmúlt tíz év alatt „a műépítészetben új irány keletkezett s ezen új irány a nagyközönség műízlését is megváltoztatta”. Ez a modernebb stílusirányzat az úgynevezett „*modernebb reneszánsz stíl*”, amely alapvetően a klasszikus formák újragondolásából ered.⁷⁸² Valóban számos klasszikus építészeti elem figyelhető meg, például a timpanonos portikusz vagy a rómaiás, félköríves termaablak, melynek a fő kupoladobon található változatai Diocletianus római fürdőjének mintájára készültek. A gyakran előforduló tárcsák és rovátkolt felületek erősen ritmizálják a homlokzatot. A klasszikus oszloprendek geometrizált, sematizált átdolgozása a bécsi szecesszió stíluskapcsolatára utal.

A stilizált antik tagozatok érzékletes szemléltetéséhez érdemes megvizsgálni a pavilonokat összekötő szárnyak falpilléreit. Kompozit, delfines fejezetük alatt egy kis, négyzetes mező helyezkedik el, melyet sűrű, függőleges rovátkák tagolnak. Ez a kannelúrázásra utal, ami a törzs felületét hagyományosan kitöltené. A kupolák kialakítása ugyanakkor a neobarokk jelenlétét mutatja.

Mint a mérnöki hivatal is megállapította, az elmúlt évtized közizlésének változásával áll összefüggésben a stíláriskészség. A Czigler által még az 1880-as években művelt neoreneszánsz, amely a korai tervváltozatokat meghatározta, kicsit idejétmúltnak hatott abban a korban és közegben, amelyben a fürdő végül felépült. Dvořák ügyesen bánt a bécsi szecesszióval rokonítható geometrizálással saját tervezésű épületei díszítésénél, s például 1908-as villatervei egészen újszerű képet mutatnak annak ellenére, hogy nem rugaszkodnak el erősen a régi stílusoktól. Az ezekkel nagyjából egy időből származó fürdőhomlokzati rajzok markánsabb klasszicizálást tükröznek, hiszen ez esetben valójában Czigler Győző művének megvalósításáról van szó. Dvořák – tisztelegve egykori főnöke előtt – ügyelt arra, hogy a végleges kép a módosítások ellenére megfeleljen az 1905-ben elhunyt építőművész ízlésének.

A fürdő alaprajza téglalapba írható, melyhez északon egy-egy népfürdői szárny kapcsolódik. Középen egy udvar található, melyet az öltözőket magába rejtő szárny elfelez. A téglalap sarkain négyzetes kupolacsarnokok kaptak helyet. A középtengelyben délen a fő kupolacsarnok, északon pedig egy félköríves, apszisszerű egység található.

Fent a Széchenyi fürdő bejárati portikuszának timpanonja (a szerző felvétele, 2019)

Róth Miksa Vajda Zsigmond tervei alapján készült mozaikjai a Széchenyi fürdő fő kupolacsarnokában (Thaler Tamás felvétele, 2021)

Zsolnay csempek a Széchenyi fürdő bal kupolacsarnokában (Nagy Krisztina felvétele, MÉM MDK, 2020)

A fő kupolacsarnokba egy timpanonos portikuszon át lehet belépni. Orommezéjében Budapest címere látható, növényi ornamentikába foglalva. A kupolacsarnok fölött kívülről attika húzódik, melynek sarkain vörösréz lemezekből készült tritonkompozíciók állnak. Ezek Vastagh György, Bezerédy Gyula, Lányi Dezső és Szentgyörgyi István munkái. A nyolcszögletű kupoladob sarkain kővázák, nagy, szegmensíves záródású termaablakai fölött pedig kőhattyúk kaptak helyet. További vörösréz hattyúkat találunk a sarokrízalitok portikuszai fölött. Az itteni kisebb kupolák négyzetes dobjai oldalán termaablakok nyílnak, lemetszett sarkain pedig vörösréz delfineket láthatunk. A delfinek és hattyúk Markup Béla művei.⁷⁸³

1911-ben, Dvořák Ede vezetésével sajtóbejárást tartottak a szerkezetileg kész épületben. Az erről készült beszámolóból megtudhatjuk, hogy a fő kupolacsarnokba eredetileg falfestményeket terveztek, melyeket 1911 őszén még el sem kezdtek. Végül a mozaik technika mellett döntöttek. A kupola mennyezetén a quadriga fogatán vágató Helios Napisten látható a hónapok allegóriáival. A kupolaboltozatot megvilágító termaablakok közti falfelületek a régi idők és kultúrák – egyiptomi, római, görög és keleti – fürdőzési módjait, berendezéseit mutatják be. Ezzel a „*kultúrtörténeti törekvéseknek*” tettek eleget.⁷⁸⁴ A kupolatartó íveken a szökőforrás, gyógyforrás, hőforrás és ivóforrás allegóriái jelennek meg. A két íves oldalfalra eredetileg fürdőjeleneteket terveztek, végül az erő és a szépség allegóriái valósultak meg. A bejáratnál szemben egy szökőkút áll, Róna József szobrász Triton halászó kentaurjával. A mozaikok Róth Miksa művei, s Vajda

Zsigmond festőművész kartonjai alapján készültek. A puttókat, oszlopfőket, maszkokat és különféle tagozatokat Maróti Géza, a falikarokat, kályhákat és további lakatosmunkákat pedig Jungfer Gyula készítette.⁷⁸⁵ A bútorzat sárgásbarna boszniai mézgás fenyőből készült, s a Victoria Bútorgyár kivitelezte Dvořák tervei alapján.⁷⁸⁶

A beszámolóból megismerhetjük az épület korabeli elrendezését, amely a későbbi átépítések során némileg változott. A csarnokból két irányba folyosók vezetnek a mellék-kupola-csarnokok felé, melyekben váró- és olvasóhelyiségek találhatóak, továbbá a főorvos rendelője és az étkező. Ezekből szintén folyosók visznek az északi oldalra, melyek mentén sorakozott tizenöt szalon termálfürdő és harminchat külön termálfürdő, káddal, tükrös öltözőasztallal és ágygal. A kupolacsarnokból juthatunk a férfi és női öltözőkbe, amelyekből a langyos medencéjű előfürdőn át a forró gőzfürdők megközelíthetőek. Ezek szomszédságában dörzsölőket, gőz- és forró légkamrákat, valamint izzasztó- és pakolóhelyiségeket alakítottak ki. Továbbhaladva eljutunk a langyos és hideg medencékhez, a szárítókhöz, majd a pihenő-, lábapoló és fodrász helyiségekhez. A tereket és medencéket világos csempével burkolták. Az északi oldal népfürdői külön bejáratot kaptak. Ezekhez nyolcvannyolc-nyolcvannyolc szekrény, előfürdő zuhanyokkal, meleg és forró medence, valamint gőzkamra, dörzsölő-, lábapoló és fodrász helyiség tartozott. A kazánház, gépház, ruhatár és gőzmosoda az alagsorban működött.⁷⁸⁷

A 3 900 000 koronából felépült fürdőépület ünnepélyes felavatására 1913. június 16-án került sor. A *Budapesti Hír-*

lap beszámolójában a kontinens legszebb és legizlésebb fürdőjeként említették, azt biztosan mondhatjuk, hogy valóban a kor Európájának élvonalában állt. A beszámoló a következő, bájos hasonlattal jellemezte a régi és az új épület látványát:

„*A Hamupipőke meséje elevenedett meg előttünk – kőbe formálva. A régi fürdő rejtett kincseivel, alig ismert értékével a szegény kicsi Hamupipőke a nagy, a bűvös csoda előtt. A Széchenyi fürdő fejedelmi köntösében, a szépséges leányzó, annak utána, hogy már észrevette a – királyfi, vagyis a – főváros.*”⁷⁸⁸

Végül a termálhoz tartozó uszoda és a szálloda építését anyagi okokból elhalasztották. A bécsi szecessziós stílusjegye-

ket mutató gyógyszállóhoz Dvořák már 1911-ben készített terveket, s az átdolgozott rajzokat a hozzájuk tartozó költségvetéssel 1914-ben jóváhagyta a belügyminiszter. A megvalósítás végül az I. világháború miatt elmaradt.⁷⁸⁹ A fürdő uszodával és további belső téri egységekkel való kibővítése 1926–1927-ben, ifj. Francsek Imre (1891–1952) építész tervei alapján történt.⁷⁹⁰ Ő az északi oldalon új, kosárv alakban elhelyezkedő, neobarokk épületrésszel és uszodával egészítette ki a komplexumot.⁷⁹¹ A fürdő átépítéséhez egyébként Bauer Gyula és Schmitterer Jenő, a Czigler- és Dvořák-iroda örökösei is készítettek pályaterveket, ők mindketten részt vettek a régebbi épületrész rajzainak kidolgozásában.⁷⁹²

A Széchenyi fürdő Czigler-szárnyának hátsó homlokzata (Nagy Krisztina felvétele, MÉM MDK, 2020)